

ΖΑΧΑΡΙΑ Ν. ΤΣΙΡΙΠΑΝΛΗ
Ἐκτάκτου Καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας
τῶν Μέσων καὶ Νεωτέρων Χρόνων

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ Ο ΕΞ ΑΠΟΡΡΗΤΩΝ
(Νέα στοιχεῖα καὶ νέες ἀπόψεις)

Γιά τή ζωή και τὸ ἔργο τοῦ Μεγάλου Διερμηνέα (ἀπὸ τὸ 1673) Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου (1641-1709), τοῦ «ἐξ ἀπορρήτων», δὲν θὰ ἦταν καὶ τόσο εὐκόλο νὰ προσφέρῃ κανεὶς κάτι τὸ νέο. Τὸ ἔργο του καὶ ἰδίως ἡ διπλωματικὴ του δραστηριότητα προκάλεσαν τὸ ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον τῆς φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἔρευνας¹. Ἡ δυσκολία λοιπὸν προέρχεται ἀπὸ ἓνα πλῆθος μικρῶν καὶ μεγάλων δημοσιευμάτων σχετικὰ μὲ τὸν Ἀλέξανδρο, καθὼς καὶ ἀπὸ ἀναφορὰς σ' αὐτόν, ἄγνωστες πολλὰς φορὲς καὶ ἐνδιαφέρουσες, σὲ γενικὲς καὶ εἰδικὲς μελέτες. Ἡ ἐνημέρωση σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ δημοσιεύματα εἶναι ἀπαραίτητη, ἀφοῦ μᾶς λείπει ἀκόμη ἓνα μεγάλο συνθετικὸ ἔργο ποῦ νὰ πραγματεύεται λεπτομερειακὰ τὰ προβλήματα² — ὅσα τουλάχιστο ἔθεσε ὡς τώρα ἡ ἔρευνα — γύρω ἀπὸ τὴ δυναμικὴ αὐτὴ προσωπικότητα τῆς νεώτερης ἐποχῆς.

1. Συγκεντρωμένη τὴ σπουδαιότερη βιβλιογραφία, καθὼς καὶ βιογραφικὰ βλ. στοῦ Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Πατριαρχικὴ μεγάλη τοῦ Γένους σχολῆ, τ. 1, ἐν Ἀθήναις 1966, σ. 231-247. Ἀπὸ τὴν πρόσφατη βιβλιογραφία ἄς σημειωθοῦν οἱ μελέτες τῶν Μ. Ι. Μανούσακα, Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ γράμματα (1547-1806), Βενετία 1968, σ. 72-76. — Κ. Δ. Μέρτζιου, Μικρὸς Ἑλληνομνημων, τεῦχος Γ', «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια» 19(1970), σ. 676-679 (πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Μαυροκορδάτου στὰ χρόνια 1683, 1684, 1688, 1700, 1702). — Nestor Camariano, Alexandre Maurocordato, le grand drogman. Son activité diplomatique, 1673-1709, Thessaloniki 1970 (ἔκδ. IMXA, ἀριθμ. 119).

2. Νομίζω ὅτι δὲν ξεπεράστηκε καὶ δὲν ἀντικαταστάθηκε ἀκόμη ἡ συνθετικὴ, καὶ ἐρευνητικὴ συνάμα, ἐργασία τοῦ Alexandre A. C. Stourdza, L'Europe Orientale et le rôle historique des Maurocordato. 1660-1830, Paris 1913, σ. 30-64, καὶ σ. 336 κ.έ. (ὅπου παραρτήματα μὲ ἔκδοση ἀνέκδοτων ἐγγράφων). Ἡ μεταγενέστερη μελέτη τοῦ Κ. Ἀμάντου, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων (1641-1709), «Ἑλληνικά» 5(1932), σ. 335-350 (=τοῦ Ἰδίου, Τὰ Γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν. 1566-1822 (Σχολεῖα καὶ Λόγιοι), Πειραιεὺς 1946, σ. 103-116, 230-231 [Προσθήκες]) θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῆ ἄρκετὰ περιγραφικὴ καὶ ἐνημερωτικὴ, χωρὶς νὰ χρησιμοποιοῦν (ἐκτός ἀπὸ λίγα) τὰ πλούσια στοιχεῖα ποῦ ἔδωσε ὁ Stourdza, καὶ χωρὶς νὰ προωθῆ οὐσιαστικὰ τὰ προβλήματα μιᾶς ἀπρηκρίβωμῆνης βιογραφίας τοῦ Μαυροκορδάτου. Φυσικὰ οἱ βιογραφικὲς εἰδησεις ποῦ παρατίθενται στοῦ Γεωργίου Ι. Ζολώτα, Ἱστορία τῆς Χίου, συνταχθεῖσα ἐπιμελείᾳ... Αἰμιλίας Κ. Σάρου, τ. 3, μέρος α', ἐν Ἀθήναις 1926, σ. 424-439, ἢ στοῦ Γριτσοπούλου, ἔ.ά., σ. 232-241, εἶναι βέβαια χρήσιμες, ἀλλὰ δὲν ἐξαντλοῦν (ἄλλωστε δὲν τὸ ἐπέδιωκαν οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ) τὸ θέμα. Ἡ παλαιὰ ἐξ ἄλλου βιογραφία ποῦ βρίσκεται στὸ βιβλίον τοῦ Θεοφ. Λιβαδά, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων ἐπιστολαὶ ρ', Τεργέστη 1879, σ. πα'ρια', εἶναι ἀξιόλογη, ἀλλὰ ἔχει πολλὰς ἐλλείψεις σύμφωνα μὲ τὶς σημερινὲς ἀπαιτήσεις. Ἡ

Στὴν ἀρτιότερη παρουσίαση ἑνὸς τέτοιου ἔργου, ἂν κάποτε γίνη, θὰ συνέβαλλε, νομίζω, οὐσιαστικά ἢ ἐργασία αὐτὴ ἐδῶ, τῆς ὁποίας οἱ στόχοι εἶναι δύο: α) νὰ ἐξετάσῃ νέες εἰδήσεις σχετικὲς μὲ τὴν προπαρασκευὴ γιὰ τὴν ἀποστολὴ στὴ Ρώμη τοῦ Μαυροκορδάτου γιὰ σπουδὲς καὶ τὴν παραμονὴ του στὸ ἐκεῖ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου· β) νὰ ἐρμηνεύσῃ νέα στοιχεῖα, ἀπὸ ἀνέκδοτα ἔγγραφα, ἀναφερόμενα στὴ δραστηριότητά του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διδασκαλίας του στὴν περίφημη Σχολὴ Μανολάκη (τὴν πατριαρχικὴ μεγάλη τοῦ Γένους σχολῆ) στὴν Κωνσταντινούπολη· νὰ προωθήσῃ ταυτόχρονα τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεών του μὲ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία. Τὸ δεύτερο αὐτὸ μέρος συνάπτεται ἄμεσα μὲ τὸν γνωστὸ Ἑλληνα λόγιο, τὸν Χιώτη Λέοντα Ἀλλάτιο.

I

Τὸ θέμα τῆς ἀποστολῆς τοῦ μικροῦ Ἀλεξάνδρου στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης καὶ τῶν σπουδῶν του ἐκεῖ ἔχει ἀπασχολήσει ὡς τώρα τρεῖς κυρίως ἐρευνητές, τὸν E. Legrand, τὸν G. Hofmann καὶ τελευταῖα τὸν M. Μανούσακα. Ὁ πρῶτος στηρίχθηκε σὲ ἀνέκδοτα ἔγγραφα — τὰ ὁποῖα καὶ δημοσίευσε — ἢ πληροφορίες προερχόμενες ἀπὸ τοὺς τόμους 7 καὶ 14 τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου¹. Ὁ δεῦτερος ἐξέδωσε δύο ἔγγραφα, χωρὶς σχόλια, τὸ ἓνα ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη Vallicelliana τῆς Ρώμης καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Βατικανοῦ, μὲ τὰ ὁποῖα γίνονταν οἱ ἀπαραίτητες συστάσεις γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο στὸν καρδινάλιο - προστάτη τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου ἀπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχη Ἰωαννῆνιο Β' (στὶς 20 Ἀπριλίου 1655) καὶ τὸν Γάλλο πρεσβευτὴ στὴν Κωνσταντινούπολη Jean de la Haye-Vantelet (στὶς 28 Ἀ-

τελευταία μελέτη τοῦ N. Camargiano, ἔ.ἀ., σ. 9-21, ἀφιερώνει ἓνα μικρὸ μέρος στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Μαυροκορδάτου μὲ ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις· ὁ σκοπὸς ὅμως τοῦ βιβλίου εἶναι ἄλλος.

1. E. Legrand, *Généalogie des Maurocordato de Constantinople rédigée d'après des documents inédits*, Paris 1900, σ. 41-43 (ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἑλλ. Κολλ. [ACGr] τῆς Ρώμης, τ. 7, φ. 507, ἐπιστολὴ ἀπὸ Κων/πολη τῆς 26 Αὐγούστου 1655), σ. 44-45 (ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀρχεῖο, τ. 7, φ. 506, ἐπιστολὴ ἀπὸ Κωνσταντινούπολη τῆς 29 Ἀπριλίου 1656), σ. 45-46 (ἡ ἔγγραφὴ τοῦ Μαυροκορδάτου στὸ μαθητολόγιο τοῦ Κολλεγίου, ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀρχεῖο, τ. 14, φ. 24). Μετάφραση (ἀπὸ τὰ ἰταλικά) στὰ ἑλληνικά τῶν δύο ἐπιστολῶν βλ. στοῦ Ζολώτα, ἔ.ἀ., σ. 426-429 σημ. 1. Πρβλ. ἐξ ἄλλου τὴν κρίση τοῦ Stourdza, ἔ.ἀ., σ. 30-31, σχετικὰ μὲ τὰ ἐκδοθέντα αὐτὰ ἔγγραφα ἀπὸ τὸν Legrand.

πριλίου 1656)¹· ὁ τρίτος ἐξέδωσε καὶ σχολίασε διεξοδικὰ γράμμα τοῦ Ἰωαννικίου Β', με ἡμερομηνία 20 Ἀπριλίου 1655, στὸ ὁποῖο παρακαλοῦσε τὸν μητροπολίτη Φιλαδελφείας Ἀθανάσιο Βαλεριανὸ νὰ διευκολύνη τὸν νεαρὸ Μαυροκορδάτο στὸ ταξίδι ἀπὸ τὴ Βενετία στὴ Ρώμη, ὅπου θὰ εἰσαγόταν στὸ γνωστὸ Κολλέγιο².

Στὰ ἤδη λοιπὸν γνωστὰ θὰ ἄξιζε νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ παρακάτω, πού, ἀπ' ὅσο ἐρευνήσα, δὲν τὰ συνάντησα στὶς εἰδικές γιὰ τὸ θέμα μελέτες, καὶ πού μποροῦν νὰ διαφωτίσουν τὸ ὅλο ζήτημα τῶν σπουδῶν τοῦ Μαυροκορδάτου.

1. Τὸ γράμμα πού ἀπηύθυνε στὶς 7 Αὐγούστου 1655 ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ὁ γνωστὸς ἰησουίτης Francesco Martini πρὸς τὸν διευθυντὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τῆς Ρώμης (τὸν Ottavio Massa : 1653-1656³) μᾶς πληροφοροεῖ γιὰ τὶς προπαρασκευαστικὲς ἐνέργειες σχετικὰ μετὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου στὸ παπικὸ ἴδρυμα. Συγκεκριμένα, ὁ ἀποστολέας ἀναφέρει ὅτι ὁ πρῶν διευθυντὴς τοῦ Κολλεγίου Giovan Battista Camauli (1645-1647) τοῦ εἶχε γράψει ὅτι στὸ ἴδρυμα, ὅπου σπούδαζαν μαθητὲς προερχόμενοι ἀπὸ τὴ Χίο, τὴ Σμύρνη καὶ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἐπιθυμοῦσε καὶ ἓνα - δυὸ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐρευνήσε λοιπὸν ὁ Martini καὶ βρῆκε ἓνα «*giovinetto di padre e madre Greco, battezzato da un Patriarcha Greco*». Ἔστειλε τὴν εἶδηση στὴ Ρώμη, ἀλλὰ τὸ γράμμα του πῆγε στὰ χέρια τοῦ νέου διευθυντῆ τοῦ Κολλεγίου Giovanni Bentivoglio (1652-1653), ὁ ὁποῖος καὶ δέχθηκε τὴν πρόταση τοῦ ἰησουίτη ἱεραποστόλου. Ἀλλὰ ἡ μητέρα τοῦ μικροῦ δὲν θέλησε νὰ τὸν στείλῃ στὴ Ρώμη, ἐξ αἰτίας τῆς «*tenera età*», καὶ προτίμησε νὰ περιμένῃ λίγο ἀκόμη. Στὸ διάστημα αὐτὸ (ἀπὸ τὸ 1653 ὡς τὸ 1655) πέθανε ὁ πατέρας τοῦ μικροῦ· ἡ μητέρα του τότε κάλεσε τὸν Martini στὸ σπίτι της καὶ τοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι ἐπιθυμοῦσε νὰ στείλῃ

1. Georg Hofmann, S. I., Griechische Patriarchen und römische Päpste. II, Patriarch Ioannikios II, «*Orientalia Christiana*» vol. XXV-2, num. 76 (Martini 1932), σ. 294-295 (ἀρ. 8), 297-298 (ἀριθμ. 10). Στὴ σ. 280-281 γίνεται σύντομη ἀναφορὰ στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης σὲ σχέση μετὰ τὰ πρόσωπα πού μνημονεύονται στὰ δύο αὐτὰ ἔγγραφα. Πρέπει ὅμως νὰ διευκρινισθῇ ὅτι ἀπὸ κάποιον λάθος ὁ Hofmann (σ. 281) ἀναφέρει τὴν 23 Ἀπριλίου 1654 (ἀντὶ τὸ σωστὸ 28 Ἀπριλίου 1656) ὡς ἡμερομηνία κατὰ τὴν ὁποία ἐγράφη ἀπὸ τὸν Γάλλο πρεσβευτὴ ἢ συστατικὴ ἐπιστολὴ γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο. Στὸν ἴδιο τὸν Hofmann ἄλλωστε, καθὼς καὶ ἄλλου, δὲν ἐπισημάναμε σχετικὸ ἔγγραφο τοῦ 1654.

2. Μανούσα κα, ἔ.ἀ., σ. 72-76.

3. Γιὰ τὰ χρονικά διαστήματα τῆς διευθύνσεως τοῦ Κολλεγίου ἀπὸ τοὺς διάφορους μοναχοὺς βλ. στοῦ Cirillo Korolevskij, *Saggio di cronotassi dei rettori del Pontificio Collegio Greco di Roma*, «*Σύνδεσμος*» anno I, numero 1 (aprile 1938), σ. 4-5, καὶ τεῦχος τοῦ gennaio 1939, σ. 20-22.

τόν γιό της στο 'Ελληνικό Κολλέγιο. Αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία, γιὰ τὴν ὁποία γράφει τὴν ἐπιστολὴ του ὁ Martini¹.

Δὲν νομίζω πὼς χρειάζεται ἰδιαίτερη προσπάθεια γιὰ νὰ ταυτίσῃ κανεὶς τὸν «gionineto» μὲ τὸν 'Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο καὶ τὴ μητέρα τοῦ μικροῦ ὄρφανοῦ μὲ τὴ γνωστότατη Ρωζάνδρα (κόρη τοῦ Σκαρλάτου Βοδινοῦ) ποῦ κατέβαλε ξεχωριστὴ φροντίδα γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ γιοῦ της². Ἡ ἐπιστολὴ πάντως αὐτὴ τοῦ Francesco Martini συνδυάζεται, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο, μὲ τὶς δύο ἄλλες ἐπιστολές τοῦ ἴδιου, μὲ χρονολογία 26 Αὐγούστου 1655 καὶ 29 Ἀπριλίου 1656, τὶς ὁποῖες ἐξέδωσε ὁ Legrand³.

Οἱ παραπάνω εἰδήσεις διασαφηνίζουν τὸν μηχανισμό, γενικὰ, τῆς ἐπιλογῆς γιὰ τὸ 'Ελληνικό Κολλέγιο τῶν ὑποψηφίων στὸν τουρκοκρατούμενο χῶρο, καθὼς καὶ τὰ σχέδια, τὶς συζητήσεις καὶ τὶς ἀμφιταλαντεύσεις τῆς μητέρας τοῦ 'Αλεξάνδρου. Τὸ πρόβλημα ὡστόσο ποῦ ἔχει τεθῆ, ὡς πρὸς τὴν καθυστέρηση κατὰ ἓνα ἔτος, ἀπὸ τὸ 1656 ὡς τὶς 30 Μαΐου 1657⁴, τῆς ἐγγραφῆς τοῦ Μαυροκορδάτου στὸ ποντιφικὸ ἴδρυμα, δὲν βρῖσκει τὴ λύση του κατὰ τρόπο ἀναμφισβήτητο. Εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ μικρὸς 'Αλέξανδρος βρισκόταν στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς τὰ τέλη Ἀπριλίου 1656, ὁπότε ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς γράφει, ὅπως εἶδαμε, τὸ συστατικὸ του γράμμα (στὶς 28 Ἀπριλίου) καὶ ὁ Martini τὸ τρίτο γράμμα του (στὶς 29 Ἀπριλίου). Δὲν ἀποκλείεται νὰ καθυστέρησε καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ μερικὸς μῆνες ἀκόμη, ἀλλὰ καὶ στὴ Βενετία ἢ στὴ Ρώμη.

2. Ἐξὶ μῆνες περίπου μετὰ τὴν ἐγγραφὴ του στὸ ἴδρυμα, ὁ 'Αλέξανδρος ἔδωσε τὸν συνηθισμένο ὄρκο. Πρόκειται γιὰ ἓνα τυποποιημένο κείμενο, σὲ ἰταλικὴ συνήθως γλῶσσα, ποῦ τὸ καθιέρωσε στὰ 1625 ἡ «Sacra Congregatio de Propaganda Fide» γιὰ τοὺς μαθητὲς τοῦ 'Ελληνικοῦ Κολλεγίου. Τὸ κείμενο αὐτὸ ὑπογράφτηκε ἀπὸ τὸν 'Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο στὶς 8 Δεκεμβρίου 1657. Λίγο ἀργότερα, στὶς 2 Φεβρουα-

1. ACGI, τ. 7, φ. 509Γ-V.

2. Ὁ θάνατος τοῦ πατέρα τοῦ 'Αλεξάνδρου, Νικολάου Μαυροκορδάτου, συνέβη τὸ ἐνωρίτερο στὰ 1652· βλ. Stou r d z a, ἔ.ἀ., σ. 33. Ἡ λεπτομέρεια ὅτι ὁ 'Αλέξανδρος βαπτίσθηκε ἀπὸ Ἑλληνα πατριάρχη δὲν μοῦ εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἀλλοῦ, παρὰ μόνο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Martini ποῦ τὴν ἐπαναλαμβάνει στὴν ἐπιστολὴ του τῆς 26 Αὐγ. 1655 (βλ. Ζ ο λ ὶ τ α, ἔ.ἀ., σ. 426 σημ. 1). Δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι σωστὴ ἡ πληροφορία, ἴσως ὅμως καὶ νὰ ὑπερβάλλῃ ὁ ἰησοῦιτης ἀποστολέας, γιὰ νὰ ἀφήσῃ καλύτερη ἐντύπωση στοὺς κύκλους τοῦ Κολλεγίου.

3. Βλ. πῶς ἀνω σ. 274 σημ. 1. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀναφορὰ στὴν ἐπιστολὴ τῆς 7 Αὐγούστου 1655, ποῦ ὁ Martini κάνει στὸ μεταγενέστερο γράμμα του τῆς 29 Ἀπριλίου 1656 (Ζ ο λ ὶ τ α, ἔ.ἀ., σ. 427).

4. Μ α ν ο ῦ σ α κ α, ἔ.ἀ., σ. 75.

ρίου 1658, υπέγραψεν ἐπίσης ἓνα ἄλλο εἶδος ὄρκου (τυποποιημένου καὶ αὐτοῦ), στὰ λατινικά, μὲ περιεχόμενο πού εἶχε καθορίσει ὁ νέος κανονισμὸς τοῦ Κολλεγίου σύμφωνα μὲ τὴ βούλα τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ Η' στὶς 23 Νοεμβρίου 1624¹.

Πέρα ἀπὸ τὶς τυπικὲς αὐτὲς διαπιστώσεις, γιὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τὴν 30 Μαΐου 1657 ὡς τὴν 8 Ἰουνίου 1660, κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Ἄλέξανδρος φοίτησε στὸ Κολλέγιο, ἐπεσήμανα μιὰ ἐνδιαφέρουσα μαρτυρία, ἀγνωστη, ἀπ' ὅσο ξέρω, στοὺς βιογράφους τοῦ Μαυροκορδάτου, ἀλλὰ καὶ μοναδική ἴσως γιὰ τὴ δραστηριότητά του μέσα στὸ ἴδρυμα.

Συγκεκριμένα, ὁ Χιώτης μαθητὴς τοῦ Κολλεγίου Γεώργιος Πιέρης (Pierio) ἢ Σπάρταλης λίγες μέρες μετὰ τὴν ἀποφοίτησή του (18 Ὀκτωβρίου 1670)², στὶς 22 Ὀκτωβρίου 1670, συνέταξε μιὰ βεβαίωση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, κατὰ τὰ 14 χρόνια τῶν σπουδῶν του, ἀπὸ τὸ 1656 ὡς τὸ 1670, δίδαξαν τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά (μᾶλλον ἐννοεῖ τὴ γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς) στοὺς νεώτερους μαθητὲς ὅσοι ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους σπούδαζαν τὴν ἴδια ἐποχὴ φιλοσοφία ἢ ἀνθρωπιστικὰ γράμματα (ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ φιλολογία). Καὶ αὐτοὶ ἦταν ὁ Κρητικὸς Ἀνδρέας Στανίλας³, ὁ «βενετὸς» Ἰούλιος Zibletti⁴, ὁ ἴδιος ὁ Πιέρης⁵ καὶ ὁ Κωνσταντινουπολίτης Ἄλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Εἰδικὰ ὁ τελευταῖος, ὅπως ἀναφέρεται στὴ βεβαίωση, ἄρχισε νὰ διδάσκη στὰ 1659,

1. Τὰ κείμενα καὶ τῶν δύο ὄρκων βλ. στὸ ACGI, τ. 53, φ. 270^v - 271^v. Γιὰ τὸ περιεχόμενο τῶν ὄρκων αὐτῶν βλ. στοῦ Ζαχαρία Ν. Τσιρπανλῆ, Οἱ Μακεδόνες σπουδαστὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου Ρώμης καὶ ἡ δράση τους στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἰταλία (16ος αἰ. - 1650), Θεσσαλονίκη 1971, σ. 88 σημ. 2, σ. 90, 217-218 (ὑποδείγματα τέτοιων ὄρκων στὰ ἑλληνικά).

2. Γιὰ τὸν Πιέρη βλ. στοῦ E. Legend, *Bibliographie Hellénique*, 17ος αἰ., τ. 5, Paris 1903, σ. 369-374. Βλ. ἐπίσης Θωμᾶ Ἰω. Παπαδοπούλου, Αἰγαιοπελαγίται μαθηταὶ τοῦ ἐν Ρώμῃ φροντιστηρίου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, «Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν» 8(1969-1970), σ. 537.

3. Φοίτησε στὸ Κολλέγιο ἀπὸ τὴν 1 Αὐγ. 1655 ὡς τὶς 2 Ἰουνίου 1660· βλ. λεπτομέρειες στοῦ Legend, ἔ.δ., σ. 337-347. Περισσότερες εἰδήσεις στοῦ Nilio Borgia, *I monaci basiliani d'Italia in Albania*, Roma 1935 (τόμ. 1), σ. 80-94.

4. Ἡ καταγωγή του ἦταν ἀπὸ τὴν Ἀμμόχωστο, ἀλλὰ γεννήθηκε στὴ Βενετία. Ἡ οἰκογένειά του εἶχε ἐγκατασταθῆ μετὰ τὸ 1571 στὴ Ζάκυνθο. Στὸ Κολλέγιο φοίτησε ἀπὸ τὴν 8 Ἰουνίου 1653 ὡς τὴν 5 Σεπτεμβρίου 1660. Τὸ ἐπώνυμό του (Zibletti) μπορεῖ νὰ ἀποδοθῆ ὡς Κιμπλέτης· βλ. Legend, ἔ.δ., σ. 321-327. Πρβλ. καὶ Κωνστ. Π. Κύρρη, *Cypriote Scholars in Venice in the XVI and XVII centuries with some notes on the Cypriote Community in Venice and other Cypriote Scholars who lived in Rome and the rest of Italy in the same period*, στὸν τόμ. «Ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὸ ἐξωτερικόν», Berlin 1968, σ. 222.

5. Θ. Παπαδοπούλου, ἔ.δ., σ. 537, ὅπου ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Πιέρης δίδαξε τρία χρόνια.

ὅταν ἀκόμη παρακολουθοῦσε τὰ ἀνθρωπιστικά γράμματα, καὶ συνέχισε ὅλο τὸ ἐπόμενο ἔτος, ὅποτε ἄκουγε μαθήματα λογικῆς· μετὰ τὸ πέρασ τῶν μαθημάτων αὐτῶν ἔφυγε ἀπὸ τὸ Κολλέγιο γιὰ λόγους υἰγείας.

Θὰ ἄξιζε νὰ παρατεθῆ τὸ κείμενο τῆς βεβαιώσεως αὐτῆς, γιὰτὶ οἱ πληροφορίες ποὺ περιέχει θὰ ἔδιναν ἴσως τὴν εὐκαιρία καὶ σὲ ἄλλους ἐρευνητὲς γιὰ διαφορετικὲς σκέψεις.

Ἐκδίδεται ἀπὸ τὸ *Archivio del Collegio Greco (Roma)*, τ. 2, φ. 299Γ.

Attestato in cui si mostra che anche li studenti di filosofia possono essere maestri di greco (:γράφτηκε ἀπὸ ἄλλο χέρι).

Io infrascritto faccio piena et indubitata fede, che, quando veni in questo Collegio nel 1656, trovai che faceva scuola et insegnava la lingua greca un certo D(on) Andrea Stanila, Candiotto, che all' hora studiava la Metafisica, e nel 1659 cominciò ad insegnare un altro chiamato Alesandro Maurogordato, Constantinopolitano, essendo anchor humanista; poi seguìtò per tutto l' anno che studiava logica, la qual finita si partì dal Collegio, perche stava male.

A questo successe un altro chiamato Giulio Zibletì, Venetiano, il quale studiava quell' anno fine fisica; poi seguìtò per tutta la Metafisica.

In confirmatione di tutto questo ho fatto la presente, e sottoscritta di mia propria mano questo dì 22 ottobre 1670.

Giorgio Pierio

(Στὸ φ. 300V ἀπὸ ἄλλο χέρι σημειώθηκε:) Fede fatta da Giorgio Pieri, stato alunno per 14 anni, che la scuola greca è stata fatta in altri tempi da filosofi et humanisti.

Ἀπὸ τὰ τρία λοιπὸν χρόνια τῶν σπουδῶν του στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο, ὁ Μαυροκορδάτος τὰ δύο περίπου τελευταῖα (1659-1660) τὰ πέρασε διδάσκοντας καὶ διδασκόμενος. Ἔτσι στὰ δεκαοκτῶ του μόλις χρόνια ἀποκτᾶ διδακτικὴ πείρα ποὺ θὰ τοῦ χρησιμεύσει βέβαια λίγα χρόνια ἀργότερα, ὅταν θὰ ἀναλάβῃ, ὅπως θὰ δοῦμε, τὴ διεύθυνση τῆς πατριαρχικῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς. Περιττὸ νὰ τονισθῆ ὅτι ἡ ἀνάθεση στὸν ἔφηβο Μαυροκορδάτο ἐνὸς τέτοιου διδακτικοῦ ἔργου στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο ἀποδεικνύει καὶ τὶς ἱκανότητες του καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη ποὺ τοῦ ἔτρεφαν οἱ ἀρμόδιοι τοῦ ἰδρύματος.

3. Ἀλλὰ κατὰ τὰ χρόνια αὐτὰ ποὺ φοιτοῦσε ὁ Μαυροκορδάτος (1657-1660) στὴ Ρώμη ὀφείλουμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι γνωρίστηκε τουλάχιστο μὲ τοὺς συμμαθητὲς του στὸ Κολλέγιο. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ σχετικὸ μαθητολόγι¹, τὴν ἴδια ἐποχὴ στεγάζονταν καὶ σπουδαζαν στὸ ἴδρυμα ἀρκετοὶ ὄχι μόνο Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ Ἑλληνοἰταλοὶ (ἀπὸ τὴ Νό-

1. ACGI, τ. 14, φφ. 19V - 26V, ὅπου περιλαμβάνονται ὀνόματα μαθητῶν ποὺ εἶχαν ἐγγραφῆ ἢ πρὶν ἀπὸ τὸ 1657, ἀλλὰ φοιτοῦσαν καὶ μετὰ τὸ ἔτος αὐτό, ἢ ἀργότερα, ἀλλὰ ὄχι μετὰ τὸ 1660.

τιο Ἰταλία καὶ τῆ Μάλτα), καθὼς καὶ Ρουθῆνοι - Σλάβοι (ἀπὸ τὸ Μεγάλο Δουκάτο τῆς Λιθουανίας, τὴν Πολωνία κ. λ.). Θὰ ἦταν βάρος νὰ παραθέσουμε ἐδῶ τὰ ὀνόματα, τῆ στιγμή πού δὲν ἔχουμε μαρτυρίες γιὰ ἓνα ἰδιαιτέρο δεσμὸ φιλίας ἀνάμεσα στὸν Ἀλέξανδρο καὶ σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες του ἢ ὁποιοιδήποτε ἄλλον.

Ἄς προστεθῆ μόνον ἡ πληροφορία ὅτι πολλὰ χρόνια ἀργότερα, στὰ 1689-1690, ὅταν βρισκόταν στὴ Βιέννη ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης γιὰ τὶς διαπραγματεύσεις εἰρήνης μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Λεοπόλδο Α', ὁ Μαυροκορδάτος ἐνδιαφέρθηκε νὰ συναντήσῃ τὸν παλαιὸ συμμαθητὴ του στὸ Κολλέγιο, τὸν Χιώτη Ἰωσήφ (κατὰ κόσμον Ἰωάννη) Καμίλη ἢ Ντεκαμίλη¹, πού μόλις τότε εἶχε ἐκλεγῆ ἐπίσκοπος τῆς οὐγγρικῆς πόλεως Μόχατς (Munkács). Ὅπως μᾶς διαβεβαιώνει σὲ ἔγγραφό του, μὲ ἡμερομηνία 12 Δεκεμβρίου 1690 (Βιέννη), ὁ καρδινάλιος Λεοπόλδος de Kollonitz διευκόλυνε τὸν φίλο του Μαυροκορδάτο νὰ συναντηθῆ μὲ τὸν Ντεκαμίλη. Οἱ δύο παλαιοὶ συμμαθητὲς καὶ συμπατριῶτες, ἀπὸ τὸ ἴδιο νησί, τῆ Χίο, κατὰ τὸ ἔγγραφο, γνωρίστηκαν ἀμέσως καὶ ἐπὶ τρεῖς ὥρες συζήτησαν γιὰ τὸ θέμα τῆς συνάψεως εἰρήνης ἀνάμεσα στοὺς χριστιανούς καὶ τοὺς Τούρκους².

Ἡ φιλικὴ καὶ ἐγκάρδια αὐτὴ σκηνὴ θὰ ὑπῆρξε ἓνα εὐχάριστο διήλεμμα γιὰ τὸν ἔμπειρο Φαναριώτη διπλωμάτη, κατὰ τὸ διάστημα τῶν σκληρῶν διαπραγματεύσεών του, καὶ φυσικὰ θὰ τοῦ θύμισε τὴν ὀμαδικὴ ζωὴ τοῦ Κολλεγίου τῆς Ρώμης. Ἄς ἀναφερθῆ ἀκόμη ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος ζήτησε καὶ πάλι νὰ δῆ τὸν Ντεκαμίλη, στὸν ὁποῖο ἐξομολογήθηκε περισσότερο καὶ ἀπὸ δύο ὥρες, στίς 13 Ἰανουαρίου 1690. Ἡ πράξη αὐτὴ τοῦ Μαυροκορδάτου προξένησε καλὴ ἐντύπωση στὴ Βιέννη· οἱ θρησκευτικοὶ κύκλοι τὸν χαρακτήρισαν σὰν ἓνα «καλὸ καθολικό»³.

1. Φοίτησε ἀπὸ τὸ 1656 ὡς τὸ 1668· βλ. λεπτομέρειες στοῦ Legrand, ἔ.ἀ., σ. 348-363, καὶ στοῦ Borgia, ἔ.ἀ., σ. 119-164.

2. Ἡ συνάντηση ἐγένετο στίς 11 Δεκεμβρίου 1690· βλ. τὸ ἔγγραφο (στὰ ἰταλικά καὶ σὲ γαλλικὴ μετάφραση) στοῦ Stourdza, ἔ.ἀ., σ. 336-338, πρβλ. καὶ σ. 33. Κατὰ τὸν ἐκδότη, τὸ ἔγγραφο πρέπει νὰ χρονολογηθῆ στὰ 1689. Ἴσως πὺδ σωστὸ εἶναι νὰ μείνουμε στὴ χρονολογία τοῦ ἐγγράφου (1690), ἀφοῦ ὁ Ντεκαμίλης ἔλαβε τὸν ἐπισκοπικὸ θρόνον τοῦ Μόχατς στίς 20 Ἀπριλίου 1690 (βλ. Legrand, ἔ.ἀ., σ. 350. — Borgia, ἔ.ἀ., σ. 164). Οἱ σχέσεις τοῦ Μαυροκορδάτου μὲ τὸν καρδινάλιο de Kollonitz εἶναι περισσότερο καὶ ἀπὸ φιλικές (βλ. Stourdza, ἔ.ἀ., σ. 45-46· πρβλ. καὶ Θ. Λιβαδά, Ἄ. Μαυροκορδάτου ἐπιστολαί, ἔ.ἀ., σ. 45-47). Ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐξ ἄλλου καρδινάλιο ἐξαρτᾶτο καὶ ὁ Ντεκαμίλης (βλ. τὰ σχετικὰ ἔγγραφα στοῦ Legrand, ἔ.ἀ., σ. 360-363).

3. Βλ. τὸ ἔγγραφο τῆς 14 Ἰανουαρίου 1690 (Βιέννη) στοῦ Stourdza, ἔ.ἀ., σ. 338-339 (στὰ γερμανικά καὶ σὲ γαλλικὴ μετάφραση).

II

Μετά τὴ Ρώμη, ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Ἀλέξανδρος συνέχισε τὶς σπουδές του στὴν Πάντοβα¹ καὶ τὶς ἀποπεράτωσε στὴ Μπολόνια (1664). Ἐπέστρεψε ἔπειτα στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀμέσως, στὰ 1665, ἀνέλαβε τὴ διδασκαλία (ὡς τὰ 1672) μαθημάτων στὶς ἀνώτερες τάξεις τῆς πατριαρχικῆς σχολῆς ἢ τῆς σχολῆς τοῦ Μανολάκη τοῦ Καστοριανοῦ².

Στὴν ἀρχὴ λοιπὸν τῆς περιόδου αὐτῆς τῆς διδασκαλίας του δραστηριότητος ἀναφέρεται μία ἐπιστολὴ του, πού, ἀπ' ὅσο ἐρεῦνησα, δὲν μπόρεσα νὰ τὴ βρῶ δημοσιευμένη μέσα στὸ πλῆθος πραγματικὰ τῶν ἐπιστολῶν του³. Πρόκειται γιὰ ἓνα μικρὸ σὲ ἕκταση γράμμα, σὲ στρωτῆ

1. Κατοικοῦσε στὸ Collegio Ravenna μαζί μὲ ἕναν Ἕλληνα καὶ τρεῖς Ἴταλούς· βλ. σχετικὴ μαρτυρία τῆς 21 Νοεμβρίου 1661 τοῦ Giorgio Plumidis, Gli scolari «Oltremarini» a Padova nei secoli XVI e XVII, «Revue des Etudes Sud - Est Européennes» 10(1972), σ. 259.

2. Βλ. λεπτομέρειες τοῦ Μ. Ι. Μανούσακα, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικῆς σχολῆς. Τὰ κατὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς σχολῆς Μανολάκη τοῦ Καστοριανοῦ ἐπὶ τῇ βάσει καὶ νέων ἀνεκδότων πηγῶν, «Ἀθηνᾶ» 54(1950), σ. 3-28. — Γριτσοπούλου, ἔ.ἀ., σ. 241-244.

3. Συμβουλευτήκα τὴν παλαιὰ συλλογὴ πού περιέχεται στὸ Ἐπιστολάριον ἐκ διαφόρων ἐρανισθῆν καὶ τυπωθῆν πατριαρχεῦοντος τοῦ... κυρίου Καλλινίκου, Κωνσταντινούπολις 1804, σ. 71-273 (ἔπου 192 ἐπιστολές τοῦ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου). Καλύτερη ἔκδοσις μεγάλου μέρους τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν (μὲ βάση πληρῆστερο χειρόγραφο) καὶ δημοσίευσσις μερικῶν ἀκόμη ἀγνώστων βλ. τοῦ Λιβαδά, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων ἐπιστολαί ρ', Τεργέστη 1879. Ἄλλες ἐπιστολές ἐξεδόθησαν ἢ ἐμνημονεύθησαν ἀπὸ τοὺς: Μανουήλ Ι. Γεδεών, Μεσαιωνικὴ ἀνθολογία, «Πρωῖα» (ἑβδομαδιαία ἐπιθεώρησις), περίοδος β' (1876), σ. 5-7, 13-16 (δύο ἐπιστολές). — Τοῦ Ἰδίου, Ἐπῆρεια ἐπὶ τῶν Ἀγίων Τόπων κατόπιν τῆς συνθήκης τοῦ Κάρλοβιτς, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» (στὸ ἐξῆς ΕΑ) 29(1909), σ. 365-367, 371-374 (μνεῖες ἐπιστολῶν καὶ σύντομο περιεχόμενό τους). — Τοῦ Ἰδίου, Ἐπιστολαὶ παλαιαὶ ἐπίκαιροι, ΕΑ 29(1909) σ. 197-199 (μῖα ἐπιστολή). — Τοῦ Ἰδίου, Ἀρχεῖον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, τ. 1, Κωνσταντινούπολις 1911(-1913), σ. 125-138 (δύο ἐπιστολές τοῦ 1707). — Ε. Legrand, Ἐλληνικὸν Ἐπιστολάριον, Epistolaire Grec. [Bibliothèque Grecque Vulgaire, τ. 4], Paris 1888, σ. 17-19 (δύο ἐπιστολές). — <Ἀθανασίου Δημητριάδου>, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ὁ ἐξ ἀπορρήτων, «Πανδώρα» 22(1871-72), σ. 321-322 (δύο ἐπιστ.). — [Μ. Δ. Χαμουδοπούλου], Μνημείων γραπτῶν περισυναγωγῆ, ΕΑ 1(1881), σ. 1-8, 20-25, 39-41, 67-69, 81-83, 97-99, 123-125, 141-145 (ἔπου λόγος γιὰ 151 ἐπιστ. τοῦ Μαυρ. καὶ διορθώσεις σ' αὐτὰς πού ἐξέδωσε ὁ Λιβαδάς). — Γ., Ἐγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὸν βίον Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων τοῦ Νοταρᾶ, ΕΑ 4(1883-84), σ. 178-183 (τέσσε. ἐπιστ. ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ δύο ἦταν ἤδη γνωστές). — Eudoxiu de Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria Românilor, τ. 14, μέρος α' (N. Iorga, Documente Grecesti), București 1915, σ. 271-272 (τρεις ἐπιστολές κ. 1690), 382-383 (δύο ἐπιστ. τοῦ 1707). — Κ. Ι. Δουβουινιώτου, Ἀνεκδοτὰ ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 24 χειρογράφου τῆς βιβλιοθήκης Σπυρ. Λάμπρου, «Νέος Ἑλληνομνήμων» 18(1924), σ. 323-328 (ἑπτὰ ἐπιστολές. Στίς σ. 317-318 μνεῖα καὶ ἐνδείξεις ἀνεκδότων ἐπιστολῶν. Πρβλ. καὶ στὸ ἴδιο περιοδικό, τ. 4[1907], σ. 241,

ἰταλικῆ γλώσσα. Τὸ ἐπεσήμανα στὸ ἀρχεῖο τῆς Προπαγάνδας (Sacra Congregatio de Propaganda Fide), σὲ ἓναν ἀπὸ μιὰ σειρά τόμων ποὺ περιέχουν ἐπιστολὲς καὶ διάφορα ἄλλα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὶς προσηλυτιστικὲς ἐνέργειες τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο κατὰ τὸν 17ον αἰ. Παρὰ τὴ συντομία του τὸ γράμμα προσφέρει σημαντικότητες, νομίζω, πληροφορίες. Τὶς ἀξιολογῶ, ἀφοῦ πρῶτα τὸ παραθέσω ὀλόκληρο.

Ἐκδίδεται ἀπὸ τὸ APF — SOCG, τόμ. 278, φ. 181^Γ - V.

| ¹ Illustrissimo Signor mio, Padron colendissimo,

| ² La nation greca, che già fu de più illustri per lo splendore del-
| ³ le scienze et hora misera geme sotto il giogo di sì longa servitù, | ⁴ finalmente sente in se stessa destarsi alcuni spiriti della pristina | ⁵ gloria et quasi emula di se stessa istituì un Collegio in Constan- | ⁶ tinopoli, dove a spese di quello si ammaestrano nelle lettere dodi- | ⁷ ci giovani.

Fu negli anni passati Maestro il Monsignor Chartofilace | ⁸ Giovanni, huomo di grand' ingegno e d'ugual eruditione, ma sen- | ⁹ dosi partito in Valachia, per comun elettione mi sottoposi a questo | ¹⁰ carico con intentione di faticarmi a più potere, a prò dell' afflitta | ¹¹ nostra natione.

Si ha parimente fatta una libreria esposta allo | ¹² studio di tutti; però sapendo tutti con quanta eruditione V(ostra) S(ignoria) Illustrissima | ¹³ illuminò l'Academie de letterati con molte et belle opere, m' | ¹⁴ imposero di supplicarla a nome loro aggiungendo anco le mie | ¹⁵ humili instance, che voglia mandarci le copie di tutti i suoi | ¹⁶ libri, quali si servarano come reliquie pretiose a sua indelebil | ¹⁷ memoria.

Non è per certo raggione che, dove l'universo e | ¹⁸ le straniere nationi sono state participi de suoi felicissimi || ¹⁹ (φ. 181^V) parti, solo la nation greca siane esclusa da questa comun heredità. | ²⁰ Non ardisco di richieder qualche parte della di lei Bibliotheca, che | ²¹ potrebe dar lume alle nostre tenebre per non esserle molesto et im- | ²² portuno.

Tutto quello però che ci manderà, sendo pura gratia, ci | ²³ obligarà a perpetua divotione.

Per fine offerendomele ad ogni | ²⁴ suo cenno, resto

Di Constantinopoli 1666, $\frac{10}{1}$ Decembre

| ²⁵ Di V(ostra) S(ignoria) Illustrissima

| ²⁶ I libri potranno esser mandati o per Venetia per mano del Monsignor
| ²⁷ Arcivescovo di Filadelfia, o per Livorno per mezzo di qualche mercante, il
| ²⁸ che sarà più sicuro.

| ²⁹ Divotissimo humilissimo servitore

| ³⁰ D(otto)Γ Aless(andr)o Maurocordati, Gran Rhetore della

| ³¹ C(hiesa) C(onstantinopolitana).

τ. 17[1923], σ. 401). Πρβλ. ἐπίσης Stourdza, ξ.ἀ., σ. 37 καὶ σημ. 1. — Κ. Ἄ-
μάντου, Ἄλεξανδρος Μαυροκορδάτος, ξ.ἀ., σ. 349 σημ. 2 (ὅπου καὶ ἀναφέρεται
ὅτι ὁ Οὐγγρος καθηγητῆς Dercsényi ἀσχολεῖται εἰδικὰ μὲ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Μαυρ.
Δέν γνωρίζω ἀν ἐξέδωσε κάτι σχετικῶ). — Γριτσοπούλου, ξ.ἀ., τ. 1, σ. 240-241.

Πρὶν ἀποσαφηνίσω τὸ ζήτημα τοῦ ἀποδέκτη, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν ἀναφέρεται, τὸ περιεχόμενο τοῦ παραπάνω κειμένου μὲ ὀδηγεῖ ἀμέσως στὶς ἀκόλουθες ἐπεξηγήσεις καὶ διαπιστώσεις.

α) Ὁ ἀποστολέας ἔχει συναίσθηση τῆς πνευματικῆς ἀφυπνίσεως ποῦ ἀρχίζει νὰ συντελεῖται στοὺς ὑπόδουλους Ἑλληνας (στ. 4-5)· σὰν σημάδι θετικὸ τῆς ἀφυπνίσεως αὐτῆς θεωρεῖ τὴν ἴδρυση ἑνὸς Κολλεγίου στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου θὰ σπουδάζουν δωρεὰν 12 μαθητὲς (στ. 5-7). Εἶναι σαφές ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος ἐννοεῖ τὴν ἴδρυση τῆς σχολῆς Μανολάκη (ἀπὸ τὸ 1661, ἐπίσημα ἀπὸ τὸ 1663), σύμφωνα μὲ τὸν κανονισμό τῆς ὁποίας θὰ παρεχόταν ὑποτροφία γιὰ δωρεὰν σπουδὲς σὲ 12 νέους¹. Ἡ σχολὴ βέβαια αὐτή, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς πατριαρχικῆς μεγάλης τοῦ Γένους σχολῆς.

β) Στὸ Κολλέγιο λοιπὸν αὐτό, κατὰ τὴν ἐπιστολή, δίδαξε, στὰ περασμένα χρόνια, ὁ Chartofilace Giovanni· ὅταν ὅμως ἀνεχώρησε γιὰ τὴ Βλαχία, ἀνατέθηκε, ὕστερα ἀπὸ παμπηφεῖ, θὰ λέγαμε, ἐκλογή, στὸν Μαυροκορδάτο τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη. Ὁ Ἀλέξανδρος δόθηκε μὲ ὅλες του τὶς δυνάμεις στὰ νέα καθήκοντα, γιὰ νὰ ὠφελήσῃ ὅσο γίνεται τὸ ἔθνος του (στ. 7-11). Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ βροῦμε ποιὸς εἶναι ὁ Χαρτοφύλακας Ἰωάννης. Φυσικὰ πρόκειται γιὰ τὸν Μεγάλου Χαρτοφύλακα, ἀπὸ τὸ 1664 (ἀπλὸς Χαρτοφύλακας ἔγινε στὰ 1663), Ἰωάννη Καρυοφύλλη. Αὐτὸς πραγματικά, στὰ 1664, ἔφυγε γιὰ τὴ Βλαχία· ὡς τότε διατηροῦσε τὴ διεύθυνση τῆς πατριαρχικῆς σχολῆς καί, μετὰ τὴν παραίτησή του, ἀνέλαβε ἀμέσως, στὰ 1665, ὁ Μαυροκορδάτος τὴ διδασκαλία². Καὶ ἀπὸ τοὺς παραπάνω στίχους τῆς ἐπιστολῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ὕψος ὀλόκληρου τοῦ περιεχομένου της προκύπτει, νομίζω, μὲ βεβαιότητα, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀναλαμβάνει σὰν διευθυντῆς, ὄχι σὰν ἀπλὸς καθηγητῆς τῆς Σχολῆς³.

γ) Ὁργανώθηκε ἐξ ἄλλου βιβλιοθήκη, στὴν ὁποία ὁποῖος θέλει μπορεῖ νὰ πηγαίνει καὶ νὰ μελετᾷ (στ. 11-12). Ἡ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ μαρτυρία γιὰ ἴδρυση βιβλιοθήκης δὲν εἶναι καὶ τόσο σαφῆς. Δὲν διευκρινίζεται ἂν πρόκειται γιὰ βιβλιοθήκη τῆς Σχολῆς ἢ τοῦ πατριαρχείου· στὴν τελευταία περίπτωση θὰ εἶχε γενικὸ χαρακτήρα, δὲν θὰ ἦταν δηλ. προσαρτημένη στὴ Σχολή. Τὸ ὅτι παραμένει ἀνοικτὴ σὲ ὅλους, σύμφωνα μὲ τὸ γράμμα, μὲ κάνει νὰ πιστεῦω ὅτι ἡ βιβλιοθήκη αὐτὴ ἦταν ἕνα

1. Μανούσασκα, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικῆς σχολῆς, ἔ.ἀ., σ. 11, 12-14. Πρβλ. καὶ Γριτσοπούλου, ἔ.ἀ., σ. 217-220, 243.

2. Γριτσοπούλου, ἔ.ἀ., σ. 198, 202-203.

3. Κατὰ τὸν Camargiano, ἔ.ἀ., σ. 15 σημ. 1, ὁ Μαυροκορδάτος διετέλεσε καθηγητῆς καὶ ὄχι διευθυντῆς τῆς σχολῆς.

«Ἰδρυμα», ἀν ἐπιτρέπεται ἓνας τέτοιος ὑπερβολικός χαρακτηρισμὸς γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ τὴν περίστασι, χωριστὸ ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴ Σχολή. Καὶ ἔχουμε μὲν εἰδήσεις ἀπὸ ἄλλες πηγές γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ πατριαρχείου καὶ τῆς Σχολῆς¹, ἡ παραπάνω ὅμως μαρτυρία δὲν διασταυρώνεται μὲ ἄλλες. Ἐπειτα, ποιὸς τὴν ἴδρυσε; Ὁ Μαυροκορδάτος; Ἴσως ὁ ἴδιος πάντως στὸ γράμμα του μεταδίδει τὴν εἴδηση κατὰ τρόπο ἀπρόσωπο. Φροντίζει ὅμως αὐτὸς νὰ ἐμπλουτίσῃ τὴ βιβλιοθήκη, ὅπως ἀμέσως θὰ δοῦμε.

δ) Ὁ Μαυροκορδάτος ὑπογράφει στὸ γράμμα του αὐτὸ τῆς 10 (καὶ κατὰ τὸ γρηγοριανὸ ἡμερολόγιο τῆς 1) Δεκεμβρίου 1666 (στ. 24) προσθέτοντας τὸν τίτλο του: «Μέγας Ρήτωρ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως» (στ. 30-31). Δὲν γνωρίζουμε ἀκριβῶς πότε πῆρε τὸ ἀξίωμα αὐτό· συνήθως ἀναφέρεται ὅτι, ἀφοῦ ἀνέλαβε διδασκαλία στὴ Σχολή, φυσικὸ ἦταν νὰ ὀνομασθῇ Μέγας Ρήτωρ². Ἀπ' ὅσο ξέρω πάντως, τὸ γράμμα αὐτὸ εἶναι ἡ πρώτη πηγὴ χρονολογικὰ πού ἀναφέρει μὲ τέτοιο ὄφθικιο τὸν Ἀλέξανδρο. Οἱ ἄλλες πηγές εἶναι μία τοῦ 1668³ καὶ μία τοῦ 1670⁴.

2. Ἀλλὰ σὲ ποιὸν ἀπευθύνεται ὁ Μαυροκορδάτος καὶ γράφει ὅλα τὰ παραπάνω; Ποιὸς ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστολῆς του; Ὁ ἀποδέκτης⁵ νο-

1. Ἡ βιβλιοθήκη τῆς πατριαρχικῆς σχολῆς φαίνεται πὼς ἰδρύθηκε κατὰ τὸ 1769 (βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, Χρονικὰ τῆς πατριαρχικῆς ἀκαδημίας. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένους Σχολῆς, 1454-1830, Κωνσταντινουπόλις 1883, σ. 237-38· πρβλ. καὶ Γριτσοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 2, ἐν Ἀθήναις 1971, σ. 141-142, 264-268), ἐνῶ τοῦ Πατριαρχείου ὑπῆρχε ἀπὸ παλαιότερα· βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἰσ' αἰῶνος, ΕΑ 4(1884), σ. 566-567 (=τοῦ Ἰδίου, Χρονικὰ τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ τοῦ ναοῦ, Κωνσταντινουπόλις 1884, σ. 127-130). Πρβλ. καὶ τοῦ Ἰδίου, Ἡ περὶ βιβλιοθηκῶν ἐκκλησιαστικὴ μέριμνα, ΕΑ 25(1905), σ. 248 (μνεία τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης κατὰ τὸν 17ον αἰ.).

2. Βλ. Stourdzia, L'Europe Orientale, ἔ.ἀ., σ. 35. — Ἀμάντου, ἔ.ἀ., σ. 340. Γιὰ τὸ ἀξίωμα βλ. Μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως Γενναδίου, Τὸ ὄφθικιο τοῦ Μεγάλου Ρήτορος ἐν τῷ οἰκουμενικῷ πατριαρχίῳ, «Ὁρθοδοξία» 19(1944), σ. 173-179.

3. Νομίζω ὅτι μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν Ἀλέξ. Μαυροκορδάτο ὁ Μέγας Ρήτωρ Ἀλέξανδρος πού ὑπογράφει σὲ πατριαρχικὸ ἔγγραφο τοῦ 1668 (βλ. Μητρ. Ἡλιουπ. Γενναδίου, ἔ.ἀ., σ. 178).

4. Τὸ ἔτος αὐτό, μὲ τὴν παραπάνω ιδιότητα, ὁ Μαυροκορδάτος συνέταξε, ὕστερ' ἀπὸ ἐπιθυμία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη, ἐργασία ἀναφερόμενη σὲ θεολογικὰ ζητήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα εἶχαν ἐνδιαφερθῇ οἱ Ἀγγλοι· βλ. ἔκδοσι τοῦ Κ. Ι. Δουβουιῶτου, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου λύσεις θεολογικῶν ζητημάτων, «Θεολογία» 13(1935), σ. 47-62. Πρβλ. καὶ Camargiano, ἔ.ἀ., σ. 14 σημ. 4.

5. Ὁφείλω νὰ σημειώσω ὅτι δὲν μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ συμβουλευθῶ γιὰ δευτέρη φορὰ τὸν τόμο 278 τῆς σειρᾶς SOCG (τοῦ APF). Ἄν εἶχα τὴ σχετικὴ

μίζω ότι είναι ο Λέων Ἀλλάτιος. Τὰ ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο, ἀφοῦ βέβαια συνδυασθοῦν μετὰ γνωστές πληροφορίες.

Συγκεκριμένα, ὁ Μαυροκορδάτος γράφει στὴν οὐσία μία ἐπιστολή-«ἐκκλήση» σὲ ἓνα πρόσωπο ποῦ μένει στὴν Ἰταλία καὶ πιθανῶς στὴ Ρώμη· πρὸς αὐτὸ διατυπώνεται θερμότετη παράκληση νὰ εὐαρεστηθῇ νὰ στείλῃ γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀντίτυπα τῶν προσωπικῶν του ἔργων¹, ποῦ θὰ διαφυλαχθοῦν σὰν πολῦτιμα κειμήλια (στ. 14-17)· γίνεται μάλιστα καὶ ὑπαινιγμὸς γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ προσώπου αὐτοῦ· ἐκφράζεται δηλ. ἡ εὐχή νὰ ἐστέλλετο ὡς δωρεὰ ἓνα μέρος τῆς στὴν Κωνσταντινούπολη, πράγμα ποῦ θὰ συντελοῦσε στὸν φωτισμὸ τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων (στ. 20-22). Πρόκειται λοιπὸν γιὰ κάποιον ποῦ συγκεντρώνει τὶς ἐξῆς ιδιότητες:

α) Εἶναι ἐλληνικῆς καταγωγῆς· διαφορετικὰ θὰ ἦταν ἀκατανόητο νὰ γράφῃ ὁ Μαυροκορδάτος γιὰ τὸν ἀποδέκτη του: «Δὲν εἶναι σωστὸ ὄλος ὁ κόσμος καὶ τὰ ξένα ἔθνη νὰ ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τὴ δική σας σοφία, καὶ μόνο τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος νὰ ἀποκλείεται ἀπὸ τὴν κοινὴ αὐτὴ κληρονομιά» (στ. 17-19). Σὲ ἄλλο σημεῖο (στ. 11) τονίζεται «τὸ ἔθνος μας» (τὸ ἐλληνικὸ). β) Ἔχει ἀκτινοβολία ἔντονη στὸν πνευματικὸ κόσμο τῆς Εὐρώπης (στ. 12-13, 17-18). γ) Ἔχει συγγράψῃ καὶ ἐκδώσει βιβλία (στ. 15-16). δ) Διαθέτει μᾶλλον πλοῦσια καὶ ἐνδιαφέρουσα προσωπικὴ βιβλιοθήκη (στ. 20-21). ε) Ἀπὸ τὴν προσφώνηση (στ. 1) καὶ τὸν τόνο τοῦ γράμματος γενικὰ προκύπτει ὅτι ὁ ἀποστολέας γνωρίζει καὶ σέβεται τὸν ἀποδέκτη. Φυσικὰ πρόκειται γιὰ ἓνα πρόσωπο φτασμένο, ποῦ ἔχει ἀναδειχθῆ, προφανῶς σὲ ἡλικία προχωρημένη, τὴ στιγμή μάλιστα ποῦ μετὰ διπλωματικότητα—«δὲν τολμῶ νὰ ζητήσω»: στ. 20, καὶ ὅμως ζητᾶ—ὑποβάλλεται ἢ παράκληση γιὰ ἐκχώρηση μέρους τῆς βιβλιοθήκης του. Σὲ ἓναν ἐπιστήμονα ποῦ δὲν ἔχει φτάσει στὸ τέλος τῆς ζωῆς του δύσκολα θὰ ὑποβαλλόταν τέτοιο αἴτημα. Ἡ ἴδια δυσκο-

δυνατότητα, θὰ ἐξέταζα καὶ πάλι τὰ φύλλα τοῦ ἴδιου τόμου (ποῦ ἀνέρχονται σὲ 452) μετὰ περισσότερη φροντίδα, γιατί διατηρῶ τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ φύλλο μετὰ τὸ ὄνομα καὶ τὴ διεύθυνση τοῦ ἀποδέκτη θὰ ἔχη κάπου παραποθετηθῇ.

1. Ὁ ἀποστολέας προτείνει νὰ ἀποσταλοῦν τὰ βιβλία εἴτε μέσῳ Βενετίας, ἢ ἄλλῳ ἀπὸ ἐνέργεια τοῦ ἐκεῖ μητροπολίτη Φιλαδελφείας, εἴτε μέσῳ Λιβόρνου μετὰ τὴ φροντίδα κάποιου ἐμπιστου ἐμπόρου (στ. 26-28). Οἱ διαζευκτικὲς αὐτὲς προτάσεις ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς βρίσκεται στὴν Ἰταλία. Κι' αὐτό, γιατί μετὰ τὰ δύο παραπάνω ἰταλικά λιμάνια ἐπικοινωνοῦν συνήθως Ἕλληνες καὶ Ἰταλοί· σ' αὐτὰ καταλήγουν καὶ ἀπὸ αὐτὰ ξεκινοῦν τὰ πρὸ πολλὰ ἐμπορικὰ ἐλληνικὰ καράβια. Φυσικὰ ὁ ἀποδέκτης δὲν κατοικεῖ στίς δύο αὐτὲς πόλεις. Ἡ πρὸ πιθανὴ πόλη ὅπου ζῆ εἶναι ἡ Ρώμη· ἀποδείξεις βέβαιες δὲν προσφέρει τὸ ἔγγραφο. Ἡ διαπίστωση προκύπτει ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τῶν στοιχείων ποῦ παρατίθενται στὴ συνέχεια.

λία θὰ ὑπῆρχε καὶ στὴν περίπτωσηὴ πού δὲν θὰ ἦταν ἐλληνικῆς καταγωγῆς, ἐκτὸς κι ἂν εἶχαμε ἓνα μεγάλο φιλέλληνα.

Στὰ 1666 δὲν μοῦ εἶναι γνωστός ἄλλος Ἕλληνας (ἢ ἔστω καὶ φιλέλληνας) μὲ διεθνῆ πνευματικὴ προβολὴ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Χιώτη Λέοντα Ἀλλάτιο, πού ἀπὸ χρόνια εἶναι ἐγκαταστημένος στὴ Ρώμη καὶ τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα, τὴ χρονιὰ αὐτῆ, φτάνουν τὰ 55¹. διανύει τὸ 78ον ἔτος τῆς ἡλικίας του (γεννήθηκε στὰ 1588). Ὁ Ἀλλάτιος ἐξ ἄλλου εἶχε ἐκφράσει καὶ παλαιότερα, στὰ 1647 καὶ στὰ 1654, τὴν ἐπιθυμία νὰ στείλῃ βιβλία του στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ καταρτίσῃ εἰδικὰ στὴν πατρίδα του τὴ Χίο βιβλιοθήκη· φαίνεται μάλιστα ὅτι ἔστειλε μερικὰ βιβλία στὸ νησί του². Ἐπομένως πρέπει νὰ εἶναι γνωστὴ ἡ διάθεση τοῦ Ἀλλατίου γιὰ ἴδρυση βιβλιοθήκης στὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα· τίς προθέσεις αὐτῆς θὰ τίς ἤξεραν ἀσφαλῶς ὅσοι Ἕλληνες διετέλεσαν μαθητὲς τοῦ Κολλεγίου τῆς Ρώμης, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους καὶ ὁ Ἄλέξανδρος Μαυροκορδάτος.

Ὁ τελευταῖος αὐτός, Χιώτης ἀπὸ πατέρα, εἶναι ἀπίθανο νὰ μὴ γνώρισε προσωπικὰ κατὰ τὴν τριετῆ παραμονή του στὸ Κολλέγιο (1657-1660) τὸν μεγάλο συμπατριώτη του. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ ὅτι ὁ Ἀλλάτιος, πού μένει μόνιμα ὡς τὸν θάνατό του (1669) στὴ Ρώμη ἀπὸ τὸ 1623, διατηρεῖ στενῶτατες σχέσεις μὲ τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο καὶ ἐνδιαφέρεται ζωηρότατα γιὰ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία του καὶ τοὺς τροφίμους του³.

1. **Carmela Jacono, Bibliografia di Leone Allacci (1588-1669), Palermo 1962, σ. 39, 49, 51** (ὅπου ὑπογραμμίζονται οἱ σχέσεις τοῦ Ἀλλατίου μὲ τοὺς ἀξιολογώτερους πνευματικούς ἀνθρώπους τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ ἐκτίμησή πού τοῦ εἶχαν Εὐρωπαῖοι ἡγεμόνες, ὅπως οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος ΙΓ' καὶ ΙΔ', ὁ καρδινάλιος Μαζαρίνος, ὁ πάπας Ἀλέξανδρος Ζ', ὁ ἀρχιδούκας Μαξιμιλιανὸς τῆς Βαυαρίας, ὁ περίφημος Γάλλος οἰκονομολόγος καὶ ὑπουργὸς Jean-Baptiste Colbert κ.ἄ.).

2. Βλ. τίς σχετικὲς μαρτυρίες στοῦ **Legend, BH, 17ος αἰ., τ. 3, Paris 1895, σ. 270-271** (ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Κορσεσίου στὰ 1654), σ. 466 (ἐπιστολὴ τοῦ Ἀνδρέα Σοφιανοῦ στὰ 1647). Βλ. ἐπίσης **Giorgio Hofmann, Vescovadi Cattolici della Grecia, I. Chios, «Orientalia Christiana», τόμ. XXXIV-1, num. 92 (April 1934), σ. 90-93** (ἔγγραφο τοῦ Ἀ. Ἀλλατίου στὰ 1656). Πρβλ. καὶ **K. Ἀμάντου, Τὰ Γράμματα εἰς τὴν Χίον, σ. 9, 74, 85.**

3. Βλ. π.χ. ὅσα ὁ ἴδιος ἀναφέρει γιὰ τὸ Κολλέγιο καὶ τοὺς μαθητὲς του: **Leonis Allatii, De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua consensione libri tres, Coloniae Agrippinae 1648, στ. 985-1000.** Πρβλ. καὶ **Peumouδου Νεττζάμμερ, Τὸ Ἑλληνικὸν Κολλέγιον ἐν Ρώμῃ, ΔΙΒΕ 9(1926), σ. 652.** Τὸ ἐνδιαφέρον του ἐξ ἄλλου γιὰ τὸ Κολλέγιο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ κληροδότημα πού ἄφησε, γιὰ νὰ σπουδάζουν δωρεὰν σ' αὐτὸ τρεῖς Χιώτες μαθητὲς, ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία του νὰ ταφῇ στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ ἰδρύματος, τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο, ἀπὸ τὴ δωρεὰ ἐπίσης τῆς βιβλιοθήκης του κ.ἄ. (βλ. **E. Legend, BH, 17ος αἰ., τ. 3, σ.**

Τὸ Κολλέγιο μάλιστα θὰ ὀρίση μὲ τὴ διαθήκη του γενικὸ κληρονόμο του¹.

Δὲν βλέπω μὲ ποιὸν ἄλλον Ἕλληνα ἢ ἀκόμη καὶ ξένο, ποῦ θὰ διέθετε τις παραπάνω ιδιότητες, θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ γνωρίστηκε ὁ νεαρὸς Μαυροκορδάτος κατὰ τὸ διάστημα τῶν σπουδῶν του στὴν Ἰταλία (Ρώμη, Πάντοβα, Μπολόνια), ὥστε δύο χρόνια (1664-1666) μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Κωνσταντινούπολη νὰ παίρνη τὸ θάρρος νὰ ζητᾶ ἀπὸ αὐτὸν ἀντίτυπα τῶν ἔργων του καὶ τμῆμα τῆς βιβλιοθήκης του. Λείπουν βέβαια οἱ σίγουρες ἀποδείξεις· καί, στὴν περίπτωσή μας, τὸ ὄνομα καὶ ἡ διεύθυνση τοῦ ἀποδέκτη. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ ὅμως νὰ θεωρήσω τις παραπάνω ἐνδείξεις πειστικές.

Ποιά ὑπῆρξε ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἄλλατίου στὴν «ἐκκλήση» τοῦ Μαυροκορδάτου; Καμιὰ ἐπιστολὴ τοῦ πρώτου πρὸς τὸν δεύτερο δὲν μοῦ εἶναι γνωστή, ἀν βασισθῶ στὸν κατάλογο ἀποστολέων καὶ ἀποδεκτῶν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Χιῶτη σοφοῦ². Στὸν τομέα ὥστόσο τῆς ἐπιστολογραφίας τοῦ Ἄλλατίου ὑπολείπεται ἀκόμη ἀρκετὴ ἔρευνα. Ἔτσι μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα δὲν γνωρίζουμε τὴν ἀντίδραση τοῦ Ἄλλατίου³. Ἐκεῖνο μόνο γιὰ τὸ ὁποῖο βεβαιωνόμαστε — καὶ ἦταν ἄγνωστο ὡς τώρα, ἀπὸ ὅσο ξέρω — εἶναι τὸ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Μαυροκορδάτου, στὰ πρῶτα χρόνια τῆς διδακτικῆς του σταδιοδρομίας, νὰ ὀργανώσῃ μιὰ «γενικὴ» βιβλιοθήκη, ἀνοικτὴ σὲ ὅλους, στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ τὸν φωτισμὸ τοῦ ἔθνους του. Καὶ δὲν διστάζει νὰ ἀπευθυνθῇ καὶ στὸν λατινόφρονα ἀκόμη Ἄλλάτιο καὶ νὰ ζητήσῃ τὰ ἔργα του, τὰ ὁποῖα βέβαια δὲν ἐκφράζουν τις ἀπόψεις τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.

3. Ἡ τελευταία αὐτῆ σκέψη θέτει ἓνα μεγάλο πρόβλημα, στὴ λύση τοῦ ὁποίου δὲν ἀποβλέπει ἡ δική μας μελέτη. Ποιές ἦταν δηλ. οἱ σχέσεις τοῦ Μαυροκορδάτου μὲ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία καί, κάτω ἀπὸ τὴν προοπτικὴ αὐτῆ, πῶς ἐξυπηρέτησε τὰ συμφέροντα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Θὰ περιορισθῶ σὲ μερικὲς μαρτυρίες, ἐντελῶς ἄγνωστες ἢ ἀνεκμετάλλευτες, ποῦ ἔχουν γραφῆ ἀπὸ Καθολικούς, καὶ οἱ ὁποῖες συμ-

448, 451-452). Γιὰ τις σχέσεις τοῦ Ἄλλατίου μὲ τὸ Κολλέγιο ἔχει ἐξαγγελεθῆ συγγραφή ἐιδικῆς πραγματείας: Θ. Παπαδοπούλου, Αἰγαιοπελαγῖται μαθηταί, ἔ.ἀ., σ. 485 σημ. 1.

1. Βλ. τὸ σχετικὸ χωρίο τῆς διαθήκης τοῦ Ἄλλατίου στοῦ Legrand, ἔ.ἀ., σ. 453.

2. Βλ. τὸν ἐνδιαφέροντα αὐτὸν κατάλογο στοῦ Curzio Mazzi, Tre epistolari nella Vallicelliana di Roma, «Rivista delle Biblioteche» 2(1889), σ. 105-110. Πρβλ. καὶ Jacono, ἔ.ἀ., σ. 50-52.

3. Στὸ ἐκτενὲς πάντως κείμενο τῆς διαθήκης του στὰ 1668-1669 (Legrand, ἔ.ἀ., σ. 447-459) ὁ Ἄλλάτιος δὲν ἀναφέρει καμιὰ δωρεὰ γιὰ τὴ βιβλιοθήκη Κωνσταντινουπόλεως.

βαίνει νὰ προσθέτουν μερικὰ νέα στοιχεῖα στὴν προσωπικότητα τοῦ Μαυροκορδάτου. Συγκεκριμένα, σὲ ἐπιστολὴ του, τῆς 20 Δεκεμβρίου 1667, ἀπὸ τὸ Πέραν, ὁ Andrea Ridolfi, τιτουλάριος ἐπίσκοπος τῆς Calama (στὴ Βόρειο Ἀφρική) καὶ ἐκπρόσωπος τοῦ λατίνου πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως¹, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς καρδιναλίους - μέλη τῆς Προπαγάνδας ἀναφέρει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, καὶ τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα: ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος διδάσκει στὴν Κωνσταντινούπολη, μὲ ἐτήσιο μισθὸ 700 πιάστρες². οἱ μαθητές του ἀνέρχονται σὲ 40· ἀπ' αὐτοὺς οἱ πῶς πολλοὶ εἶναι ἐπίσκοποι καὶ μητροπολίτες· ἔχει πεισθῆ ἐξ ἄλλου γιὰ τὸ πρωτεῖο τοῦ πάπα τῆς Ρώμης. Ὑστερ' ἀπὸ τὴ διαπίστωση αὐτῆ, ὁ Ridolfi προτείνει νὰ γράψῃ ἡ Προπαγάνδα στὸν Μαυροκορδάτο ἐνθαρρυντικὸ γράμμα, γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴ θρησκευτικὴ του πεποιθήσει, καί, γιὰ νὰ τὸν ὑποχρεώσῃ περισσότερο, νὰ τοῦ στείλῃ ἕνα ἀντίτυπο τοῦ τουρκικοῦ λεξικοῦ πού τελευταῖα εἶχε τυπώσῃ ἡ ἴδια ἡ Προπαγάνδα· κι' αὐτό, γιὰτὶ ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε ἐκδηλώσει τὴν ἐπιθυμία νὰ ἀποκτήσῃ τὸ λεξικὸ αὐτό.

Τὸ ἀπόσπασμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο οἱ παραπάνω εἰδήσεις, τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ri-

1. Ἀπὸ πολλὰ ἔτη ἐκτελοῦσε τὰ καθήκοντα τοῦ πατριαρχικοῦ βικαρίου στὴν Πόλη· βλ. λεπτομέρειες στοῦ Patritii Gauchat, *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*, τ. 4, Monasterii 1935 (re-impressio Patavii 1960), σ. 128 καὶ σημ. 6 (Calamensis).

2. Ἡ πιάστρα, εὐρωπαϊκὴ νομισματικὴ μονάδα, ἀντιστοιχεῖ, σύμφωνα μὲ ἔγγραφα τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ., πρὸς 120 τουρκικὰ ἄσπρα ἢ ἀκτσέδες (akçe)· βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, *Μνημεῖα μακεδονικῆς ἱστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 263, 309 σημ. 1 καὶ passim. Ἡ ἀντιστοιχία βέβαια αὐτὴ δὲν εἶναι πάντα ἀκριβής. Γι' αὐτὸ (μὲ ἐπιφυλάξεις) θὰ μπορούσαμε νὰ ὑπολογίσουμε ὅτι ὁ ἐτήσιος μισθὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀνερχόταν σὲ 84.000 ἄσπρα. Ἀλλὰ τὸ ἄσπρο ἔχει τὴ μισή του ἀξία ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. (βλ. Βασίλη Δημητριάδη, Ἡ κεντρικὴ καὶ δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἑβλιγιὰ Τσελεμπί, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 79-80). Γιὰ νὰ συγκρίνῃ κανεὶς τὴν ἀξία τοῦ μισθοῦ σὲ σχέση μὲ τὸ ἐπάγγελμα, ἄς σημειωθῇ ὅτι ἕνας δραγουμάνος σὲ εὐρωπαϊκὸ προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης κέρδιζε τὸν χρόνον 400-500 πιάστρες κατὰ τὸ 1731 (Μέρτζιου, ἔ.α., σ. 285). Οἱ 700 πιάστρες πάντως στὰ 1667 θὰ εἶχαν πολὺ μεγαλύτερη ἀξία, ἂν λάβουμε ὑπόψιν τὸν πληθωρισμὸ πού παρατηρεῖται ἀργότερα. Διαφορετικὲς εἰδήσεις γιὰ τὴν ἀξία τῆς πιάστρας βλ. στὸ μικρὸ ἄρθρον τοῦ τουρκολόγου E(tto)re Ros(s)i, στὴν *Enciclopedia Italiana*, τ. 27 (Roma 1935), σ. 130 (ὅπου οἱ ἀντιστοιχίες: 100 πιάστρες=1 τουρκικὴ λίρα· 40 παράδες=1 πιάστρα). Ἄλλοτε μία πιάστρα ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἕνα ἀργυρὸ σκουῖο. Κατὰ τὸν συγγρ. αὐτόν, οἱ Εὐρωπαῖοι μὲ τὴ λέξη πιάστρα ἐννοοῦσαν τὸ τουρκικὸ γρόσι (kuruş). Μὲ τὰ παραπάνω στοιχεῖα μόνον ἕνας εἰδικὸς νομισματολόγος - οἰκονομολόγος θὰ μπορούσε νὰ προσδιορίσῃ τὴν χρηματικὴν ἀξία τοῦ μισθοῦ τοῦ Μαυροκορδάτου.

dolfi είναι τὸ ἀκόλουθο¹: «Il signor Maurocordato, dottorato in Padova, fa scuola in Constantinopoli, con provisione di 700 piastre annue, ha 40 discepoli, tra' quali la maggior parte è de vescovi e metropolitani; mi dice sin hora haversi capacitato del Primato del Sommo Pontefice. Onde giudicarei fosse bene animarlo con lettera hortitoria alla continuatione, e, per obligarlo magiormento, mandarli una copia dell' vocabulario turchesco, stampato ultimamente in Propaganda, del quale si è meco mostrato voglioso».

Εἶναι, νομίζω, πολὺ χρήσιμες οἱ εἰδήσεις, γιὰ τὴ διδασκαλία, τὸν μισθό², τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴν ποιότητα τῶν μαθητῶν τοῦ Μαυροκορδάτου· πρόκειται γιὰ πληροφορίες πού δὲν μπόρεσα νὰ τις ἐπισημάνω στὶς γνωστὲς πηγές. Δὲν εἶναι λιγότερο ἐνδιαφέρουσα ἢ μαρτυρία γιὰ τὴν ἐνημέρωσή του ὡς πρὸς τὴν ἔκδοση τοῦ τουρκικοῦ λεξικοῦ στὴ Ρώμη. Ἡ διαπίστωση ὅτι θὰ μείνη ὑποχρεωμένος, ἂν πάρῃ ὡς δῶρο ἀντίτυπο τοῦ λεξικοῦ αὐτοῦ, ἀποδεικνύει καὶ τὴ βιβλιοφιλία γενικὰ καὶ τὸν ζῆλο τοῦ Μαυροκορδάτου γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς τουρκικῆς γλώσσας³.

Ὡς πρὸς τὴν ἀναγνώριση τοῦ πρωτείου τοῦ πάπα, πού ἰδιαίτερα τονίζει ὁ Ridolfi, τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι εὐκολο. Μᾶλλον φαίνεται πὼς ὑπερβάλλει ὁ καθολικὸς μισσιονάριος. Καὶ ἡ ὑπερβολὴ αὐτὴ ὀφείλεται στὴν ψυχραιμία, τὴν ἀνεκτικότητά καὶ τὴν ἐκπληκτικὴ μετριοπάθεια πού χαρακτηρίζει τὸν Μαυροκορδάτο σὲ ὅλες του τίς ἐνέργειες⁴ καὶ εἰδικὰ στὸ θέμα τῆς προσεγγίσεως Καθολικῆς καὶ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τὴν ἔνωση τῶν δύο Ἐκκλησιῶν τὴν ἔβλεπε σὰν κάτι τὸ ἀπαραίτητο καὶ

1. *APF-SOCG*, τ. 278, φ. 375^{r-v} (περίληψη τοῦ ἐγγράφου στὸ φ. 385^v). Τὸ παρατιθέμενο ἀπόσπασμα βρίσκεται στὸ φ. 375^r. Τόσον ὁ τόμος αὐτός, ὅσο καὶ ὁ 279 τῆς ἴδιας σειρᾶς περιέχουν πολλές ἐπιστολὲς τοῦ Ridolfi ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.

2. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. ὁ ἐτήσιος μισθὸς τοῦ ἀρχιδιδασκάλου ἐπιστημονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν μαθημάτων στὴν πατριαρχικὴ σχολὴ ἀνερχόταν σὲ 200 γρόσια (=80 φλωρία): *M. I. Γεδεών, Παιδεία καὶ πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, Κωνσταντινούπολις 1893*, σ. 20-21. Γενικὰ οἱ πληροφορίες πού ὑπάρχουν γιὰ τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 18ον αἰ. καὶ ἔπειτα (πρβλ. *Γεδεών, Χρονικὰ τῆς πατριαρχικῆς ἀκαδημίας*, σ. 235-236).

3. Ὁ Μαυροκορδάτος, ὅπως εἶναι γνωστό, μιλοῦσε μὲ ἄνεση τίς εὐρωπαϊκὲς γλώσσες καὶ τὴν τουρκικὴ, τὴν περσικὴ καὶ τὴν ἀραβικὴ (*K. N. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, Βενετία 1872, σ. 166.—*Stourdzá, ἔ.ἀ.*, σ. 35.—*Ἀμάντου, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἔ.ἀ.*, σ. 341). Ἐνδιαφερόταν ἐξ ἄλλου νὰ ἐνημερώνεται συνεχῶς στὴν ἔκδοση νέων βιβλίων, τὰ ὅποια καὶ φρόντιζε νὰ ἀποκτᾶ μὲ κάθε τρόπο· βλ. *Camargiano, ἔ.ἀ.*, σ. 20, 21 καὶ σημ. 1 (ὅπου καὶ χρήσιμες ἐνδείξεις γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀλεξάνδρου). Γενικὰ γιὰ τὴ βιβλιοφιλία καὶ τὴν τύχη τῶν βιβλίων τῆς οἰκογένειας Μαυροκορδάτου βλ. *Corneliiu Dima-Dragan, La bibliophilie des Maurocordato*, στὸν τόμ. *Symposium. L'époque Phanariote, Thessaloniki 1974*, σ. 209-216.

4. *Stourdzá, ἔ.ἀ.*, σ. 63.

ἀναγκαῖο, πού θά ἐπέφερε καί τήν ἔνωση ὅλων τῶν χριστιανῶν, γιά νά μπορέσουν νά ἀφαιρέσουν τήν ἐξουσία ἀπό τοὺς Τούρκους¹.

Θά ξεπερνοῦσε τὰ ὄρια τῆς μελέτης αὐτῆς ἡ λεπτομερὴς ἐξέταση τῆς στάσεως τοῦ Μαυροκορδάτου ἀπέναντι στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία. Ἀξίζει ὡστόσο νά ἀναφερθῆ ὅτι στὴ σκληρὴ διαμάχη ὀρθόδοξων καὶ καθολικῶν γιά τὴν ἄσκηση δικαιωμάτων στοὺς Ἁγίους Τόπους ὁ Μαυροκορδάτος, χάρη στὴν ὑψηλὴ του θέση, ὑποστήριξε χωρὶς ἔνδοιασμοὺς τοὺς πρώτους, ἀπὸ τὸ 1673 ὡς τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης τοῦ Κάρλοβιτς (1699)². Ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τότε διετήρησε τὰ δικαιώματά της στὴν Ἱερουσαλὴμ. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Μαυροκορδάτος δὲν διστάζει, σὲ ἓνα ἀποκαλυπτικὸ γιά τὴν ὑπόθεση γράμμα του τῆς 30 Μαρτίου 1686 πρὸς τοὺς «ἐν Ἱεροσολύμοις ἀρχιερεῖς», νά συστήσῃ ἐκδήλωση τιμῆς, ἀγάπης καὶ ἀνεκτικότητος πρὸς τοὺς καθολικοὺς μοναχοὺς τῶν Ἁγίων Τόπων, καθὼς καὶ σεβασμὸ τῶν συνηθειῶν τους³.

Οἱ ὑπεύθυνοι κύκλοι γιά τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Βατικανοῦ καὶ οἱ ἀρμόδιοι τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου παρακολουθοῦν μὲ ἀνησυχία τὶς ἐνέργειες τοῦ Μαυροκορδάτου σχετικὰ μὲ τοὺς Ἁγίους Τόπους. Οἱ φῆμες ὅτι χάρη στὸν Μεγάλο Διερμηνέα οἱ ὀρθόδοξοι κέρδισαν τὰ ἱερὰ προσκυνήματα τῆς Ἱερουσαλὴμ κατακλύζουν τὴ Ρώμη. Χαρακτηριστικὴ ὅμως εἶναι ἡ προσπάθεια λατίνων ἢ φιλοκαθολικῶν νά παρουσιάσουν τὸν Μαυροκορδάτο ὡς φίλο τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ νά τὸν ἀπαλλάξουν ἀπὸ ἀνυπόστατες φῆμες.

Εἰδικότερα, ὁ φιλοδυτικὸς λόγιος Νικόλαος Μπουμπούλης, σὲ γράμμα του ἀπὸ τὴ Μπολόνια, στίς 14 Σεπτεμβρίου 1678, πρὸς τὸν διευθυντὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου βεβαιώνει μὲ ἔμφαση ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος δὲν φέρει καμιὰ εὐθύνη γιά τὴν ἐκδίωξη τῶν Φραγκισκανῶν ἀπὸ τοὺς Ἁγίους Τόπους⁴. Καὶ λίγο ἀργότερα, μετὰ τὸ 1693, ὁ συντάκτης

1. Stourdza, ἔ.ἀ., σ. 39 σημ. 2, σ. 45. Πρβλ. καὶ <Ἄθην. Δημοτριάδου>, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, «Πανδώρα» 22(1871-72), σ. 317.

2. Βλ. λεπτομέρειες στοῦ Camariano, ἔ.ἀ., σ. 58-82.

3. Βλ. τὸ γράμμα στοῦ Λιβαδά, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων ἐπιστολαὶ ρ', σ. 173-174 (ἀριθμ. 94).

4. Legrand, BH, 17 αί., τ. 3, σ. 327. Γιά τὸν Μπουμπούλη βλ. Τσιρπανλή, Οἱ Μακεδόνες σπουδαστές, σ. 148 καὶ σημ. 7. Ὁ ἴδιος σὲ ἄλλο του γράμμα τῆς 6 Αὐγούστου 1678 ἀπὸ τὴ Μπολόνια πρὸς τὸν διευθυντὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου ἐπαινεῖ τὸν Μαυροκορδάτο: «Alessandro Maurogordato, soggetto d'elevato ingegno, di varia letteratura e di profonda memoria, si che al presente è segretario ed interprete del primo visire in Costantinopoli, sua patria. Prese la laurea di filosofia e medicina qui in Bologna l'anno 1664, dove compose e stampò un suo libro intitolato: Pneumaticum instrumentum circulandi sanguinis, sive de motu et usu pulmonum, dedicato a Ferdinando 2º, gran duca di Toscana» (ACGr, τ. 1, φ. 428^v).

ένος έκτενοῦς χρονικοῦ τοῦ Κολλεγίου καὶ τῶν μαθητῶν του προβληματίζεται γιὰ τὴ στάση τοῦ Μαυροκορδάτου στὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων, ἀλλὰ στὸ τέλος ἀποδέχεται τὴ διαβεβαίωση τοῦ φιλοκαθολικοῦ μητροπολίτη Κοσμᾶ Μαυρουδῆ¹, ὅτι ὁ ἄλλοτε εὐφυῆς μαθητὴς τοῦ ποντιφικικοῦ ἰδρύματος εἶναι ἐντελῶς ἀθῶος καὶ ὅτι ὁ μόνος ὑπεύθυνος γιὰ τὴν καταδίωξη τῶν λατίνων μοναχῶν εἶναι ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης Ἱεροσολύμων². Τίς ἴδιες ἀπόψεις διατυπώνει καὶ ὁ γνωστὸς συγγραφέας Rodotà³.

Ἔτσι ὁ Μαυροκορδάτος, ἐνῶ ἐργάζεται ἐντονα γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ὀρθόδοξου κόσμου, γνωρίζει νὰ μὴν προκαλῆ τὴν ὀργὴ τῶν καθολικῶν, σὲ ἓνα θέμα τόσο λεπτό καὶ εὐαίσθητο, ὅπως ἐκεῖνο τῆς δικαιοδοσίας στοὺς Ἀγίους Τόπους. Ἡ διαπραγματεύση ὅμως ἐνὸς τέτοιου θέματος δὲν ἐξάντλειται ἐδῶ ἀπαιτοῦνται περισσότερες μαρτυρίες πού θὰ ἀναλάβη νὰ ἐπισημάνη ἢ μελλοντικὴ ἔρευνα. Ἄλλωστε ἡ στάση γενικὰ τοῦ Μαυροκορδάτου ἀπέναντι στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ, νομίζω, ἓνα ἀξιόλογο κεφάλαιο τῆς διπλωματικῆς του δραστηριότητος.

Ἐκτὸς μάλιστα ἀπὸ τὸ ζήτημα τῶν Ἀγίων Τόπων, ὁ Μαυροκορδάτος φαίνεται πὼς ἀναμίχθηκε καὶ στὶς ἔριδες καθολικῶν καὶ ὀρθόδοξων πού ξέσπασαν στὸ πατρικὸ του νησί, τὴ Χίο, ἀπὸ τὸ 1664, καὶ ὀξύνθηκαν στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 17ου αἰ.⁴ Στὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀκριβῶς ἀνήκει ἀχρονολόγητη ἐπιστολὴ τοῦ λατίνου ἐπισκόπου Σύρου πρὸς τὰ μέλη τῆς Προπαγάνδας, ὁ ὁποῖος γράφει ἐκ μέρους τῶν καθολικῶν τῆς Χίου. Εἰδικὰ ἀναφέρει τίς ἀντικαθολικὲς ἐνέργειες κάποιου νεαροῦ

1. Βλ. γι' αὐτὸν στοῦ Ζ α χ. Ν. Τσιρπανλή, *Οἱ ἐλληνικὲς ἐκδόσεις τῆς «Sacra Congregatio de Propaganda Fide»* (17ος αἰ.), «Παρνασσός» 16(1974), σ. 526 σημ. 5 (ὄπου ἢ βιβλιογραφία), 527.

2. *Biblioteca Vallicelliana — Fondo Allacci*, τ. 52, φ. 99^v, 100^v, 101^r, 102^r (ἡ σσ. 194-195, μὲ δύο πρόσθετες, κολλημένες, σελίδες). Ὁ συντάκτης δὲν παραλείπει νὰ ἐπαινέσῃ τὴν εὐφυΐα τοῦ Μαυροκορδάτου. Ἀλλὰ γιὰ τὰ φιλοκαθολικὰ αἰσθήματα τοῦ Μεγάλου Διερμηνέα ἐκφράζει ἀμφιβολίες, καθὼς προσθέτει: «ma senz'haver presi sufficienti ammaestramenti per la fede e per la pietà».

3. *Pietro Pompilio Rodotà, Dell'origine, progresso e stato presente del rito greco in Italia*, τ. 3, in Roma 1763, σ. 178-179. Εἶναι σαφές ὅτι ὁ Rodotà ἀντλεῖ στὴν περίπτωση αὐτὴ ἀπὸ τὸ παραπάνω χρονικὸ τῆς Vallicelliana.

4. Βλ. λεπτομέρειες καὶ βιβλιογραφία στοῦ Ἄ π. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 399, τ. 4, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 116-120.

Musala (Μουζάλας, ἢ Μουζάλος¹), ἄλλοτε μαθητῆ καὶ πλούσιου συγγενῆ τοῦ ποτὲ Γεωργίου Κορεσσίου, περίφημου Χιώτη θεολόγου (†1660 c.)². Ὁ Μουζάλας, λοιπόν, μὲ τὴν παρότρυνση τοῦ ὀρθόδοξου μητροπολίτη Χίου, ἀνέθεσε σὲ τρεῖς ἔμπειρους κληρικούς νὰ ἀντιγράψουν ἔργα ἀντιπαπικά τοῦ Κορεσσίου³, τὰ ὁποῖα θὰ ἐκτυπώνονταν μὲ τὴ φροντίδα τοῦ Μαυροκορδάτου στὴν Κωνσταντινούπολη⁴.

Τὰ παραπάνω δείχνουν πῶς συνεργάζονταν μὲ τὸν Μεγάλο Διερχμηνέα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης οἱ συμπατριῶτες του, ὅταν εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς καθολικούς. Πῶς ὅμως αὐτὸς κατόρθωσε νὰ μὴ χάνη τὴν ἰσορροπία τῆς σκέψεώς του ὄχι μόνον μέσα στὸν λαβύρινθο τῆς τουρκικῆς πολιτικῆς καὶ νοοτροπίας, ἀλλὰ καὶ στὸ ἀποκορύφωμα τῶν παθῶν ὀρθόδοξων καὶ καθολικῶν, εἶναι ἓνα πρόβλημα πού θὰ ἄξιζε νὰ ἐρευνηθῆ περισσότερο.

1. Γιὰ τὸ ἐπώνυμο βλ. Κ. Ν. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἐν Ἀθήναις 1868, σ. 420. Πρβλ. καὶ Legrand, BH, 17ος αἰ., τ. 3, σ. 351-352. Πρβλ. στὴ Χίο τοπων. «τοῦ Μουζάλα» βλ. Γ. Ι. Ζολώτα, Ἱστορία τῆς Χίου, τ. 1, μέρος α', ἐν Ἀθήναις 1921, σ. 515.

2. Γιὰ τὸν Κορέσσιο καὶ τὴν ἀπήχηση ἀντιπαπικῶν ἔργων του βλ. στοῦ Ζαχ. Ν. Τσιρπανλῆ, Ἀνέκδοτα ἐγγράφα ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ Βατικανοῦ (1625-1667), Λευκωσία 1973, σ. 241, ὅπου βιβλιογραφία. Ὁ Μουζάλας δὲν ἀναφέρεται ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους μαθητὲς τοῦ Κορεσσίου βλ. Ἀμάντου, Τὰ Γράμματα εἰς τὴν Χίον, σ. 86, 93.

3. Πραγματικά, ἀντικαθολικά ἔργα τοῦ Κορεσσίου ἀντιγράφονταν καὶ διαδίδονταν σὲ χειρόγραφα: Ἀμάντου, ἔ.δ., σ. 89.

4. Ἡ ἐπιστολὴ βρῖσκεται στὸ APF-S.C.: Collegi Vari, Collegio Greco a Roma, τ. 1 (1577-1779), φ. 79Γ, 80V (ὅπου ὁ ἀποστολέας καὶ ὁ ἀποδέκτης). Στὸ ἐγγράφο ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν ἀντιγραφῶν - κληρικῶν. Εἶναι οἱ ἱερομόναχοι Magacanavà (Μαρακαναβᾶς;) καὶ Doxarà (Δοξαράς), καθὼς καὶ ὁ ἔγγαμος ἱερέας Biso. Αὐτοί, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιστολὴ, κατέδωσαν στοὺς καθολικούς τοῦ νησιοῦ τὸ ἔργο πού τοὺς ἀνέθεσε ὁ Μουζάλας. Ὁ τελευταῖος, ὅταν τὸ πληροφορήθηκε, προκάλεσε τὸν ἀφορισμὸν τοὺς καὶ τὴν καταδίκην τοὺς νὰ τραβοῦν κουπὶ στὰ τουρκικὰ πλοῖα. Μὲ τὴν ἐπέμβαση ὅμως τῶν καθολικῶν γλύτωσαν τὴν ποινή. Προτείνονται μάλιστα νὰ φοιτήσουν στὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης. Ἡ ἐπιστολὴ χρονολογεῖται καλὰ λίγα χρόνια μετὰ τὸ 1673, γιατί σ' αὐτὴν ἀναφέρεται ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος διαδέχθηκε τὸν ἀποθανόντα Παναγιωτάκη καὶ συνέβαλε μαζὶ μὲ τὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων στὴν ἀπομάκρυνση τῶν Λατίνων ἀπὸ τοὺς Ἀγίους Τόπους.

ALEXANDRE MAVROCORDATO L'EXAPORITE

(Nouveaux éléments et nouveaux aspects)

R é s u m é

D'après des témoignages provenant des sources inédites ou peu connues et concernant la vie et l'activité du grand drogman de la Sublime Porte, l'auteur aboutit aux conclusions suivantes :

a) A. Mavrocordato, pendant ses années d'études (1657-1660) au Collège Grec de Saint-Athanase à Rome, enseigna à la classe inférieure du même établissement le Grec Ancien. En particulier, il commença à enseigner en 1659, alors qu'il fréquentait encore le cours des humanistes. En outre, on démontre que, durant cette même période, il se lia d'amitié avec beaucoup d'autres Grecs, Grecs-Italiens et Slaves-Routhènes. Sa rencontre cordiale, bien plus tard, en 1690, à Vienne avec son condisciple Jean Camilis (en religion Joseph) en constitue une preuve caractéristique.

b) Quand Mavrocordato, à son retour à Constantinople, est devenu directeur de la Grande Ecole Patriarcale, il adressa en 1666 une lettre «appel» à un éminent savant résidant en Italie, qui, selon l'auteur, s'identifie avec le très célèbre érudit Chiote Léon Allatios. D'après cet appel, Mavrocordato s'intéressait à posséder des exemplaires de toutes les oeuvres publiées par ce savant, ainsi qu'une partie de sa bibliothèque. Le but était l'enrichissement d'une bibliothèque à Constantinople pour mieux éclairer la nation grecque asservie aux Turcs.

c) En tant que directeur de l'Ecole susmentionnée, Mavrocordato recevait 700 piastres par an ; il avait quarante élèves dont la plupart étaient des évêques et des métropolitains, et il conservait d'excellentes relations avec les Occidentaux - Catholiques de Constantinople. Dans le domaine des relations de Mavrocordato avec l'Eglise Catholique, pas encore entièrement mises à jour, l'auteur offre de nouveaux renseignements en les rapprochant de ceux des autres sources inconnues.

Les documents utilisés ou publiés dans cette étude proviennent des Archives de la «Propaganda Fide» de Rome et des Archives du Collège Grec de la même ville.